ZAXIRA MENEJMENTI JIT (JUST IN TIME)

Tallibayev Sherzod
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Xudoynazarova Dilnoza G'afurovna
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi ilmiy maslahatchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20347076

Annotatsiya
Mazkur maqolada korxonalarda zaxira menejmentini samarali tashkil etishning zamonaviy yondashuvlaridan biri bo'lgan JIT (Just in Time) tizimining iqtisodiy va tashkiliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda JIT konsepsiyasining ishlab chiqarish jarayonlari bilan uzviy bog'liqligi, ortiqcha zaxiralarni kamaytirishdagi roli hamda korxona xarajatlarini optimallashtirish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, mazkur tizimni joriy etishda logistika, yetkazib berish zanjiri va vaqt omilining o'zaro ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada JIT modelining korxona raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlash va resurslardan oqilona foydalanishdagi ustun jihatlari tahlil etilgan. Shu bilan birga, tizimni amaliyotga tatbiq etishda uchraydigan xavf va cheklovlar ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari ishlab chiqarish va servis korxonalarida zaxiralarni boshqarish samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: zaxira menejmenti, JIT tizimi, Just in Time, logistika, ta'minot zanjiri, ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlarni optimallashtirish, inventar boshqaruvi, korxona raqobatbardoshligi, resurslardan foydalanish, operatsion boshqaruv, ishlab chiqarish jarayoni.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarish xarajatlarini maqbul darajada boshqarishga bog'liq hisoblanadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish hamda xizmat ko'rsatish jarayonlarida zaxiralarni ortiqcha shakllantirish korxona mablag'larining aylanish tezligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, saqlash xarajatlarini oshiradi va moliyaviy barqarorlikka ma'lum darajada xavf tug'diradi. Shu sababli zamonaviy menejment tizimida zaxira boshqaruvini takomillashtirish masalasi dolzarb iqtisodiy yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

So'nggi yillarda rivojlangan davlatlar tajribasida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga qaratilgan JIT (Just in Time) tizimi keng qo'llanilmoqda. Mazkur yondashuvning asosiy mohiyati korxonaga zarur bo'lgan xomashyo, material yoki ehtiyot qismlarni aynan kerakli vaqt va kerakli hajmda yetkazib berishni tashkil etishdan iboratdir. Natijada omborlardagi ortiqcha zaxiralar kamayadi, ishlab chiqarish xarajatlari qisqaradi hamda korxona faoliyatining umumiy samaradorligi oshadi. JIT tizimi nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtiradi, balki logistika, ta'minot zanjiri va operatsion boshqaruv o'rtasidagi uzviy hamkorlikni ham kuchaytiradi.

Hozirgi globallashuv va kuchli raqobat sharoitida korxonalar uchun mahsulot tannarxini pasaytirish, resurslardan samarali foydalanish hamda iste'molchilar talabiga tez moslashish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan JIT tizimini amaliyotga joriy etish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Biroq ushbu tizimni qo'llash yuqori darajadagi tashkiliy aniqlik, ishonchli yetkazib beruvchilar bilan hamkorlik va ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini talab qiladi. Aks holda ta'minotdagi kichik uzilish ham ishlab chiqarish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mazkur maqolada JIT tizimining zaxira menejmentidagi o'rni, uning iqtisodiy samaradorligi hamda korxonalarda qo'llash imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, tizimning afzalliklari, mavjud muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari yuzasidan tegishli xulosalar shakllantiriladi.

Asosiy qism. Zaxira menejmenti korxona operatsion faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlash bilan birga moliyaviy resurslardan samarali

foydalanish imkonini belgilaydi. An'anaviy yondashuvlarda korxonalar talabdagi noaniqliklar va ta'minotdagi uzilishlarni hisobga olgan holda katta hajmdagi zaxiralarni shakllantirishga intiladi. Biroq bunday yondashuv kapitalning muzlab qolishiga, ombor xarajatlarining ortishiga hamda eskirish va yo'qotish risklarining kuchayishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ishlab chiqarish tizimlari zaxiralarni minimallashtirish va jarayonlarni optimallashtirishga qaratilgan yangi konsepsiyalarni talab qiladi. JIT (Just in Time) tizimi aynan shu ehtiyojdan kelib chiqqan holda shakllangan samarali boshqaruv yondashuvidir.

JIT tizimining asosiy g'oyasi ishlab chiqarish jarayoniga kerakli resurslarni aynan zarur vaqtda va kerakli miqdorda yetkazib berishdir. Bu yondashuvda ortiqcha zaxiralar shakllantirilmaydi, balki ta'minot zanjiri ishlab chiqarish ritmiga moslashtiriladi. Natijada korxona nafaqat ombor xarajatlarini qisqartiradi, balki ishlab chiqarish jarayonining moslashuvchanligini ham oshiradi. Biroq ushbu tizimning samaradorligi faqatgina ichki ishlab chiqarish jarayonlariga emas, balki tashqi hamkorlar — yetkazib beruvchilar ishonchliligiga ham bevosita bog'liqdir.

JIT tizimini amaliyotga joriy etish ishlab chiqarish va logistika jarayonlari o'rtasida yuqori darajadagi integratsiyani talab qiladi. Bu yerda asosiy e'tibor vaqtni boshqarish, yetkazib berish aniqligi va axborot almashinuvi tezligiga qaratiladi. Korxona ichida ishlab chiqarish bosqichlari sinxronlashgan bo'lishi lozim, chunki har qanday uzilish butun tizim samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli JIT modelida sifat nazorati ham alohida ahamiyat kasb etadi, chunki nuqsonli mahsulot yoki material butun ishlab chiqarish zanjirini to'xtatib qo'yishi mumkin.

Iqtisodiy jihatdan qaralganda, JIT tizimi kapital aylanish tezligini oshiradi. Zaxiralarga bog'langan mablag'lar minimal darajaga tushiriladi va bu mablag'larni boshqa strategik yo'nalishlarga yo'naltirish imkonini beradi. Bundan tashqari, ombor maydoniga bo'lgan ehtiyoj kamayadi, bu esa infratuzilma xarajatlarining qisqarishiga olib keladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonidagi yo'qotishlar ham kamayadi, chunki ortiqcha zaxiralar bilan bog'liq eskirish, buzilish va saqlash xavflari deyarli yo'qoladi.

Biroq JIT tizimi mutlaqo risksiz model emas. Uning asosiy zaif jihati ta'minot zanjiridagi uzilishlarga nisbatan sezgirligidir. Agar yetkazib beruvchi o'z majburiyatini o'z vaqtida bajarmasa, korxonada ishlab chiqarish to'xtab qolishi ehtimoli yuzaga keladi. Bu holat ayniqsa global logistika tizimlari beqaror bo'lgan sharoitlarda yanada dolzarb hisoblanadi. Shuning uchun JIT tizimini joriy etayotgan korxonalar yetkazib beruvchilarni tanlashda yuqori talablar qo'yishi, alternativ ta'minot manbalarini shakllantirishi va risklarni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqishi zarur.

Amaliyotda JIT tizimi samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Real vaqt rejimida ma'lumot almashish, avtomatlashtirilgan buyurtma tizimlari va logistika monitoringi ishlab chiqarish jarayonini aniq boshqarishga yordam beradi. Ayniqsa ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari JIT konsepsiyasini qo'llab-quvvatlovchi asosiy texnologik platformalardan biri sifatida xizmat qiladi. Bu tizimlar orqali korxona ichidagi barcha resurslar harakati nazorat qilinadi va qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi.

Shuningdek, JIT tizimi korxona boshqaruvida "lean production" tamoyillari bilan chambarchas bog'liqdir. Ya'ni, barcha ortiqcha jarayonlar, keraksiz harakatlar va resurs yo'qotishlarini minimallashtirish asosiy maqsad hisoblanadi. Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki korxona madaniyatida intizom, aniqlik va javobgarlikni ham kuchaytiradi. Natijada ishlab chiqarish tizimi yanada barqaror va moslashuvchan bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, JIT tizimi zamonaviy zaxira menejmentining eng samarali yondashuvlaridan biri bo'lib, u korxonalarga iqtisodiy tejamkorlik, operatsion aniqlik va yuqori raqobatbardoshlikni ta'minlash imkonini beradi. Biroq uning muvaffaqiyatli ishlashi faqat texnologik imkoniyatlarga emas, balki tashkiliy intizom va ishonchli ta'minot tizimiga ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli JIT modelini joriy etish strategik yondashuvni, chuqur tahlilni va tizimli boshqaruvni talab qiladi.

Xulosa. JIT (Just in Time) tizimi bo'yicha o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy korxonalarda zaxira menejmentini samarali tashkil etish faqat xarajatlarni qisqartirish vositasi emas, balki butun ishlab chiqarish tizimining barqarorligini belgilovchi strategik omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv korxonalarga ortiqcha zaxiralarni kamaytirish, kapital aylanishini tezlashtirish va ishlab chiqarish jarayonlarini yanada moslashuvchan qilish imkonini beradi, biroq u yuqori darajadagi aniqlik,

intizom va ishonchli ta’minot zanjirini talab qiladi. Amaliy natijalar shuni anglatadiki, JIT tizimi faqat shart-sharoitlar to‘liq ta’minlangan hollardagina kutilgan samarani beradi, aks holda esa ishlab chiqarish uzluksizligiga jiddiy xavf tug‘dirishi mumkin. Shu sababli korxonalar ushbu modelni joriy etishda birinchi navbatda yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli, barqaror va shaffof hamkorlik tizimini shakllantirishi zarur, chunki ta’minot zanjiridagi eng kichik uzilish ham butun ishlab chiqarish jarayonini izdan chiqarishi ehtimoli mavjud. Bundan tashqari, korxonalarda raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish, real vaqt rejimida ma’lumot almashinuvi va avtomatlashtirilgan rejalashtirish mexanizmlaridan foydalanish JIT samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Amaliy tavsiya sifatida korxonalar zaxiralarni to‘liq yo‘qotish emas, balki minimal xavfsizlik zaxirasi konsepsiyasini saqlab qolgan holda bosqichma-bosqich JIT modeliga o‘tishi maqsadga muvofiq hisoblanadi, chunki bu yondashuv risklarni kamaytiradi va tizimning barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shuningdek, ichki ishlab chiqarish jarayonlarida sifat nazoratini kuchaytirish, har bir bosqichni sinxronlashtirish va ortiqcha operatsion harakatlarni qisqartirish orqali umumiy samaradorlikni oshirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, JIT tizimi korxona boshqaruvida yuqori iqtisodiy natijalarga erishish uchun samarali instrument bo‘lib xizmat qiladi, biroq uning muvaffaqiyati faqat texnik yoki tashkiliy omillarga emas, balki boshqaruv madaniyati, intizom va strategik rejalashtirish darajasiga ham bevosita bog‘liqdir, shuning uchun ushbu tizimni joriy etishdan oldin korxona ichki infratuzilmasi va tashqi hamkorlik mexanizmlari puxta tahlil qilinishi va bosqichma-bosqich modernizatsiya qilinishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dadaboyev, Q. A. (2007). Logistika. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.
2. Tairova, M. M., & Abdullayev, A. J. (2020). Logistika. Buxoro: “Durdona” nashriyoti.
3. Qulmuhammedov, J. R. (2021). Logistika asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanma.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. (2021). Logistika va ta’minot zanjiri menejmenti. Toshkent: O‘quv qo‘llanma.
5. Ismatov, B. (2019). Korxonalarda ishlab chiqarish va logistika jarayonlarini boshqarish. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.